

EGY „ELŐRENÉZŐ” EMBER

„Néhány életrajzi tanulmány már bebizonyította, hogy egy középszerű, önmagában nem különösebben jelentős személyiség – aki éppen ezért reprezentatív – mikrokozmoszként foglalja magában azokat a vonásokat, melyek egy meghatározott történelmi időszak valamely társadalmi rétegére jellemzőek...” (Carlo Ginzburg)

Néhai Fekete Mózes 1904-ben született egy későbbi korban „közepes”-nek mondott földműves családban, Kövesen, egy havasalfi székely faluban, ahol a falunév nem minden utalás nélküli, ha figyelembe vesszük, hogy a határon minden tavasszal először a kőszedés fáradságos munkájával kezdődik a sovány földek termésre kényszerítése. Hősünket 1966-ban május nyolcadikán, éppen a romániai kommunisták pártjának hajdani születésnapján kísérték utolsó útjára a kövesi temetőbe, s ha az utókor morfondírozni akar az időpontok néha rejtélyes, és csak jóval későbbi időben asszociálható jelentésein, ennek a dátumnak is mély értelmet tulajdoníthat, ugyanis F. Mózes a szocializmus falusi győzelméért folytatott tevékenységéért kapott kitüntetésekkel a mellén temették el. A gyászmenetben ott volt minden helyi intézményben dolgozó hivatalnok és értelmiségi, akik az unitárius templom bejáratánál diszkréten félreálltak, és a szertartás alatt a meleg májusi napsütés, meg a szószékről hirdetett babona és miszticizmus elől a templom kőkerítésének árnyékában kerestek menedéket, amíg a falu fiatal, „aranszajú” papja bent istennel perelt az élet és a halál örök kérdéseiről.

Néhány nap múlva egy utcabeli szomszédasszony azt álmodta, hogy a Pártmózi (így nevezte el az ötvenes években a falu, lényeglátóan, F. Mózes) teste vízben fekszik – így jár minden kommunista, fejtette meg a suttogó szomszédasság az álmot. S ha

az álom beteljesülésének kevés is volt a valószínűsége, tekintetbe véve a kövesi temető sárga agyagos földjét, a beteljesülés vágya sok emberben erős lehetett. Sokan lehettek a faluban akkor, akik jóvátételt, elégtételt vártak volna korábbi szenvedéseikért F. Mózes és más helyi kommunisták temetésekor, elégtételt szerettek volna azok viselt dolgaiért, azért a sok szenvedésért, magaláztatásért, amit elszenvedtek a „kolhoz élet”-et előkészítő másfél évtized alatt. A kollektivizálás utolsó hullámakor a falut a helyi kommunisták vitték be a közös gazdaságba, nélkülük ez nem történhetett volna meg, így tudta és így tartja ma is a falu. A helyi „élcsapat” ügyműködése nélkül a dolog elakadt volna, s a megfellebbezhetetlen bizonyíték az így érvelő kövesieknek mindig kézügyben volt: hivatkozhattak a szomszéd község példájára, ahol megmaradt a gazdálkodásban a magántermelői forma, az itt ellenálló gazdákat nem lehetett beszervezni. Így Kövesen ért véget a környéken kollektivizált vidék, s a földjeiktől megfosztott kövesiek, akik nem elégedtek meg a szűkre szabott háztáji parcellákon betakarítható terményekkel, hamarosan indulhattak a magántermelőnek maradt szomszéd falu nagyobb birtokosainak silány, domboldalakra kapaszkodó földjeit pénzért vagy felesbe művelni... Szóval a büntetés és elégtételvárás sok kövesi gazda házában alapvető életérzés lehetett F. Mózes halálakor, ha még negyedszázad múlva is, amikor eljött az ideje, hogy az emberek földjeik határait újra sok vesződséggel, sőt veszekedéssel kicövekeljék, még ekkor is lehetett hallani a faluban, hogy „bombát kellene vetni a Pártmózi és társai csontjaira, hogy azok se nyugodjanak békében” a sok békétlenségért, amit a falura hoztak.

F. Mózes egy korábban a „nagygazda” rétegből lecsúszott, a helyi értékelés szerint „majdnem szegény” családban született. A családi emlékezet számon tartott egy tékozló természetű nagyanyát, aki valamikor a 19. század második felében botránysan pazarló életet élt. Példátlan esetként maradt fenn róla, hogy külön szolgát tartott, aki a leányait télen szánkón vitte az iskolába. Emellett a pálinkát is nagyon szerette, hiába zárta le férjeura előrelátóan a gabonás szűszék fedelét, ezt úgy ürítette ki, hogy az

alsó részén kifúrta, itt a szemet kicsorgatta, és a kocsmárosoknak hordta... Nem csoda, ha az efféle passziókat a család eladósodása követte, emiatt a főutcán lévő terjedelmes portán álló bennvalót el kellett adni, és egy mellékutcában kisebbre kellett cserélni. Így aztán F. Mózes apja már Udvarhelyen szolgáló kocsislegényként ismerhette meg a szintén ott cselédkedő, sándorfalvi születésű Czerják Juliskát, aki négy gyermekkel ajándékozta meg, de Mózes, a kisebbik fiú még csak kilenc éves volt, amikor az apát elvitte a tüdőbaj. Czerják Juliska „kapitány természetű” asszony volt, kemény kézzel irányította a nagy családot és a megmaradt birtokon a gazdálkodást, a két fiával élete végéig ugyanazon az udvaron lakott, s még az ötvenes évek elején is keményen rápirított templomba készülő unokáira, ha azok nem az alkalomhoz illő öltözetben indultak ki a kapun.

Mózes, ahogy a fennmaradt értesítője tanúsítja, elemi iskoláit kitűnően végezte, korán megkezdte a mezei munkát és a „szivarazást.” A faluból alig járt el, amíg be nem sorozták a román hadseregbe, de ekkor egyenesen az új ország új, távoli tartományába, Bessarábiába került egy csendőrszázadhoz. Itt feltehetően alapos gondot fordítottak a székely bakák román nyelvtudásának gyarapítására. A szolgálati szabályzat több mint kétszáz artikulussával sűrűn telerótt keményfedelű, keskeny füzetében F. Mózes alig követett el nyelvtani hibákat. A katonai regula szigorúságát és az idegen világ mostohaságát enyhítendő, a hátsó lapokon emlékkersek, világi énekek és a hazavágyó – meglehetően szerelmes – fiatalember sorai olvashatók kedvese kék szeméről, aki a „csácsógó madárkára” bízza szerelmes levelét, hogy vigye el „szép magyar országba.” A harciasan felfele pödört bajuszú, szigorú tekintetű szakaszvezető Bessarábiából sokszor gondolhatott a „szépen szóló kövesi nagyharangra”, amit „három fekete vadgalamb” húz, míg 1928 késő őszi véglegesen levette a csendőrkatonaság egyenruháját. Hazatérése után néhány héttel nőül vette a nála két esztendővel fiatalabb Sándor Márit – akinek valóban kék szeme volt –, és már pakolták is a nagy utazóládába a legszükségesebb ruhaneműt: 1929 januárjában indultak „pénzke-

resetre” Brassó városába. Akkoriban, aki az örökségét még valamivel gyarapítani akarta, annak a városi szolgálás volt az egyetlen erre alkalmas „megkapaszkodási” lehetőség. Sándor Mári, sok-sok székelyföldi társával együtt ezt már tizenhárom éves kora óta gyakorolta, amióta nagyobb testvérének, Julának a helyébe ment volt, tizenkilencben...

F. Mózes kilenc esztendeig cipelte a nehéz vasárut a Toma-Scheser és Ganz-féle vaskereskedés angró raktárában. Ezalatt felesége mosni járt polgári házakhoz, az asszonyoknak ez volt a legjobb kereseti lehetőség. Apró albérleti szobájukba ők maguk még két legényembert fogadtak, így aztán volt olyan esztendő, hogy „még huszonnyolcezer lejt” is össze tudtak spórolni. A pénzzel kezdetben földeket, állatokat vásároltak, 1932-ben Mózes testvérével, Mihálllyal köt adásvételi szerződést „megváltva 10 ezer lejt értékbe annak a Homoród nevű dűlőbe levő kaszáló részit, mely összegből 6 000 az az írva is Hat ezer lejt készpénzbe megkapott és négy ezer lejtbe Fekete Mózes átadott 1 darab 9 kilencz éves fehér tehént és egy darab 2 két éves fehér ökör tulkot a mely a keltezés szerint is megéri azt a 4 négy ezer lejt.”

A kilenc „brassai” esztendő alatt Sándor Mári három gyermeket hozott a világra, két fiút és egy leányt, szülni mindig hazament a faluba, hogy a gyermekek otthon legyenek anyakönyvi nyilvántartásba véve. 1936-ban egy újsághirdetésre még szoptatós dajkának is jelentkezett a Kahána családhoz („a legjobb vérem volt, azért vettek engem fel”). Később úgy emlékezett az itt eltöltött néhány hónapra, mint ahol életében a legjobban volt dolga, különösen azután, hogy véglegesen hazaköltöztek a faluba, és a mezei munkát s az egész otthoni életvitelt, „ahol a vasárnap nem volt vasárnap, mint Brassóba” összehasonlította a „brassai jó élet”-tel. De a Kahána családnál eltöltött rövid idő még azért is nevezetes epizódként maradt meg a Sándor Mári későbbi visszaemlékezéseiben, mert itt látott először közléről eleven kommunistákat, s ettől fogva élete végéig szentül meg volt győződve, hogy kommunistának nem jók az olyan falusi emberek, „akik még írni se tudnak helyesen, oda olyan ember kell, akinek legalább egyetemje van.” Ezt a véleményét nem hallgatta el

akkor sem, amikor a negyvenes évek végén–ötvenes évek elején, a téli esteken házuk egyetlen fűtött helyiségében összegyűlt a falu „élcsapata”, és terveit szövögette a sűrű szivarfüstben, hogy az új rendszer ígéretei felé vezető útra terelje a helybeli gazdákat. Akik a felvilágosító és meggyőző munka különböző módszereinek bevétele nélkül, az új irányt sehogy se akarták megérteni.

A baloldali eszmékkel F. Mózes is feltehetően Brassóban ismerkedett meg, ahol a harmincas évek második felében, egyik kommunista memoáriró szerint, a székely alkalmazottak körében intenzív mozgalmi tevékenységet bontakoztatott ki a MADOSZ.

Nincs kizárva, hogy F. Mózes és felesége is betévedtek szabad idejükben egy-egy mozgalmi rendezvényre, olvashatták az említett szervezetben illegalitásban tevékenykedő kommunisták által terjesztett, „a fasizmus veszélyét a kisemberek elé döböntő röplapokat”, habár, ki tudja? A szemtanúk szerint F. Mózes legszívesebben a teke-pályán töltötte szabad idejét, s amilyen komoly méltósággal menetel az 1935-ös majálison a fehér egyenruhába öltözött tekecsapat élén (egy fénykép tanúsága szerint), abból elhihető, amit később egy vele egyívású (akkor boltiszolga, később kulákságot csak üggyel-bajjal elkerülő) falusfele róla állított: „Úgy szeretett kuglizni, hogy a pénzét oda lerakta volna mind egy rakásba...”

A család 1938-ra látta elérkezettnek az időt, hogy hátat fordítson a városi életnek, és a szolgálással addig megteremtett feltételekre alapozva (föld, állatok, munkaeszközök, ház, csűr) megkezdje a székelyföldi falusi kisgazdák életmódját. F. Mózes jó lovakat vásárolt hozzáillő felszereléssel, és a kb. hét hektár birtokán gazdálkodni kezdett. A határban földjei, a pajtában állatai mindig gondozottak voltak, jó kézi szerszámai, gazdasági eszközei rendben sorakoztak. A faluban valamiféle tekintélynek is örvendhetett azóta, hogy 1944 őszén – miután a magyar hadseregbe kapott behívóra az oroszok bejövetele előtti hetekben nem vonult be katonának – ő volt a templom előtti téren összegyűlt tömegből az egyetlen, aki bátorságot vett, és az orosz tisztektől a román tolmács segítségével megvédte a falu ijedt bíróját. Legalábbis az eseménynek ez az értelmezése maradt fenn a családi hagyomány-

ban. Az azonban tény, hogy hamarosan a megalakuló Magyar Népi Szövetség helyi szervezetének elnökévé választják. Ekkor kezdődött a kisebb megszakításokkal haláláig tartó politikai tevékenysége. A negyvenes évek vége felé a kommunista befolyás alá kerülő szövetségben tevékenykedve léphetett be a Román Munkáspártba, mert 1950-ben, e párt tagjaként javasolja a Népi Demokrácia Frontjának helyi szervezete községi néptanácsi képviselőjelöltnek egy olyan gyűlésen, ahol ő jelen sem volt. A 23 tagú néptanácsi képviselőtestületből 1950 decemberében F. Mózeset választják a Községi Néptanács és a Végrehajtó Bizottság első elnökének.

Itt feltehető a kérdés, hogy a saját családjának önálló egzisztenciát nehéz kétkezi munkával teremtő F. Mózeset milyen indítékok, motivációk vezérelték egy olyan hatalom szolgálatába, amely – ekkor már két esztendeje – addig példátlan agresszivitással sajátította ki a falusi kisgazdaságok termelésének jelentős részét, felszámolva vagy alaposan megnyirbálva egyúttal a termelésben, elosztásban és a fogyasztásban addig érvényes, önálló döntési hatásköröket is. Mi készítette erre a lépésre a nyílt eszű földművest, aki – mint sok más gazdatársa – verejtékes munkával csikarta ki sovány földjeiből a létfenntartáshoz szükséges javakat? Miért vállalta az ekkor már félelmetes hatalom helyi megbízottjának áldatlan szerepkörét, hisz az előző évek eseményeiből már sejteni lehetett (így gondoljuk közel fél évszázad távlatából, de nem tudjuk helyesen-e?), hogy a helyi adminisztratív intézményeknek egyetlen működési alternatívája lesz: a végrehajtás, a hatalom érdekeinek helyi képviselése. Mi volt ennek a lojalitásnak a hátterében, amely akkor se változott a hatalommal való passzív szembenállássá vagy legalább félrevonulássá, amikor az – amint később látni fogjuk – időlegesen megvonta bizalmát, és félreállította a szolgálatába szegődött F. Mózeset.

A „más emberek gondolkodásmódjába történő behatolás” (Geertz) mindig kockázatos és nem sok elégtétellel kecsegtető vállalkozás. Hangsúlyozottan így van ez, ha a „más emberek” nem kortársaink, hanem egy történeti elővilág társadalmi szereplői. Ha az utód az elődök társadalmi tapasztalatát, az akkori valóságra

vonatkozó elgondolásaikat szeretné megérteni, a legfőbb gondja az lesz, „hogyan keresse és értelmezze azokat a szimbolikus formákat – szavakat, képeket, intézményeket, viselkedésmódokat – amelyek segítségével az emberek mindenütt megmutatják magukat önmaguk és mások számára” (Geertz 1994:203). A kutató utód ilyenformán nem tehet mást, mint összegyűjti azokat a „jeleket”, amelyeket az elődök létrehoztak és hátrahagytak: „a jelekben annak az embernek a tudati élete is megnyilvánul, aki a jeleket hátrahagyta, megpróbálhatom mind ilyeneket megfejteni őket” (Schütz – Luckmann 1984: 307). Azokból a jelekből, amelyeket F. Mózes hátrahagyott, ma csak töredékesen rekonstruálhatók a helyzetek, ahol „megmutatta magát.” Ami ma elérhető és értelmezhető a rég elsüllyedt eseményekből, azok írásos nyomok: jegyzőkönyvek, jelentések, írásos beszámolók, és néhány, a korszakot átélt emlékező – természetesen mindig szubjektív – önéletrajzi visszaemlékezései. A megértés viszontagságos útján előre törekedve, kövessük tovább F. Mózes életútját.

Az új hatalmi szerkezet helyi szintjén kiemelt szerepet kapott alanyunkról biztosan tudható, hogy az 1950. december 3-án megválasztott testület éléről 1952. július 6-án egy kurta rajoni körlevéllel eltávolították: egy országos léptékű akció keretében 8 000 városi munkáskádert helyezett a hatalom a néptanácsok élére. A választás elvét a kinevezés gyakorlatára felcserélő hatalmi lépés fölött eltűnődve, e két dátum között az F. Mózes aláírásával a rajoni néptanácshoz küldött jelentésekből próbáltuk megérteni, vajon milyen adminisztratív vezető lehetett a minden ilyen természetű előzetes tapasztalatot nélkülöző földműves. Milyen érdekeket képviselt, képviselhetett hivatali működésében, mennyiben volt a feltétlen alárendelődést és végrehajtást elváró hatalom, illetve a védekező falusi földműves társadalom megbízottja? A „fent” és a „lent” közötti senki földjén milyen követhető cselekvés-és magatartásmódokat talált?

A rajonhoz havonta kötelezően felterjesztett jelentéseinek tartalmi vizsgálatából kétféle magatartásmód bontakozik ki: egyrészt a hatalom érdekeinek érvényt szerző, a helyi élet konfliktusait,

feszültségeit felfele elrejtő, a hatalmi elvárásoknak megfelelő valóságképet közvetítő beosztotti beállítódás; másfelől a lokális társadalom sérelmeit reálisan, olykor a megszokott hangvételnél nyersebben tálaló, implicite azok orvoslását elváró vezető beállítódása.

*Részletek F. Mózes első elnöksége idején a Rajoni Néptanács
küldött havi jelentésekből*

A helyi iskolaigazgató és egy rajoni aktivista konfliktusáról szóló beszámolóban vagy a kisgazdaságoknak terhes hús- vagy krumpli beszolgáltatása következtében kialakuló közhangulatról szóló jelentésekben a reális viszonyok, viszonyulások elkendőzése sejthető: „Az igazgató és a rajoni képviselő között volt egy komoly vita, ami megoldást nyert a tegnapi nap folyamán olyan formában, hogy az igazgató föl lett mentve igazgatói teendői alul és helyébe más, erre alkalmasabb elvtársat állítottak. Az általános hangulat elég jó. A hús- beadással vannak némi elégedetlenségek, mert a pár árral rendelkező birtokosok is meg lettek róva.”

Minden havi jelentésben kötelező volt az értelmiségiek és a tisztviselők magatartásáról is beszámolni: „...A néptanácsnál levő tisztviselőké jó. Az iskolánál levőké szintén kifogástalan, de állandó ellenőrzést kíván munkájuk, mivel községünkben 3 kulák tanító van kinevezve. Munkájukat kifogástalanul végzik. Ellenséges megnyilvánulást nem észleltünk.”

„...A néptanácsnál működő tisztviselőké mind jó, az iskolánál lévő tantestületi tagoké szintén jó, kivétel egy pár kulák akik szintén a köteleességüket rendesen elvégzik sőt még jobban mind a többiek, de munkájuk állandó ellenőrzést kíván.”

„A helybéli milícia parancsnok izoláltan dolgozik a néptanács valamint a tömegszervezetektől és fölületesen. Ennek következtében az is megtörtént, hogy április havában egyszerre 57 ifjat felírt, amiért szépen az utcán népidalokat énekeltek, akik között olyanok is voltak akik nem hibások. A tárgyalás folyamán az Oklándi Járásbíróság megbüntette fejenként 710 leivel amire egyszerre községi viszonylatban 36 970 lei + amiért sokan nem tudtak

megjelenni a tárgyaláson mert keresetre voltak és mésszel, ezeknek kétszerese. Mindezek az ő felületessége, amit a helybéli alapszervezet valamint az ő fölöttes hatósága sem látott helyesnek olyan rossz politikai hangulatot keltett, hogy sem az ifjak sem a szülei nem veszik ki részüket a közösségi munkákból.”

„Községünk e hó folyamán 50 tonna faleszállítással lett programálva, amit százszázalékban teljesített is. Ezzel kapcsolatban az a panaszok merültek fel, hogy az átvételnél nem adtak megfelelő bonokat mindenkinek, ami a pénzelszámolásnál szükséges lenne. Egy másik panasz pedig onnan merül fel, hogy felrendelték az embereket a Bányára fizetés végett és egész nap várták s este kénytelenek voltak pénz nélkül hazajönni amire fel azt mondták az emberek, hogy lemondanak az áráról is de többet nem mennek fa szállítani.”

1951–52 telén Udvarhely és Csík rajon néptanácselnökeinek politikai-ideológiai felkészítésére a Sztálin Tartományi Néptanács Csikszeredában három hónapos tanfolyamot szervezett. Egy fennmaradt csoportképen – ilyenek a hasonló alkalmakról a későbbi időkben is készültek, úgy tűnik az esemény megörökítésének ez a módja divatban volt – 57 férfi és egy fehér fejkendős falusi asszony bizakodást sugárzó tekintete jelzi a hatalomba belekóstolt új osztály életérzését.

A csikszeredai tanfolyamról hazatérő F. Mózes a szentkeresztbányai útelágazásnál az akkor tizenhét éves kisebbik fia szekérral várta. A fiú azon a télen szenet fuvarozott távoli erdőkitermeléskéntől a vasüzem kohójához, a lovakat bőségesen abrakolta, s az úton hazafele gyönyörűséggel fogta szorosan a nyugtalankodó pej és a szürke gyeplőjét: „Jöttünk hazafelé, s azt mondja egyszer apám, hogy na, az idén megcsináljuk a faluba a kollektívet, legalább ha tíz gazda eszeáll, akkor meg lehet már csinálni... erre készítették fel ott őket, ez volt az elv, megtöltötték volt a fejit ott a tanfolyamon, s azt végbe akarta vinni. Mondom neki, hogy egyszer maga velem Kövesen kollektívet nem csinál! Hát te hogy beszélsz? Én úgy, ahogy mondám! Evvel aztán befejeztük volt ezt a dolgot, de apám jól megjegyezte magának.” (Az akkori pletyka

tudni vélte, hogy a felnőtt sorba cseperedett kisebbik fiú legnagyobb bánata az volt, hogy szeretett lovait a kollektívban majd olyan gazdák kezére adják, akik nem is gazdák, mert „lovat se tudtak tartani.”)

Az új ideológia fegyverzetében tettere készen hazaérkező néptanács-elnöknek azonban rövidesen be kellett ismernie, hogy a faluban még sokan gondolkoznak úgy, mint a saját fia. A Rajoni Néptanács-hoz márciusban beküldött jelentésében már arról számol be, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása és a társas szántások szervezés csak „papíron maradt” nem sikerült megalakítani még a kezdeményező bizottságot se. A politikai nevelőmunka fokozását célzó akciók is helyel-közzel késedelmet szenvedtek: „Közmunka terén mondhatjuk, hogy jóformán semmit sem végeztünk, mert figyelembe volt véve a nagy vetési kampány Egy díszkapunak a felállítása volt tervbe véve, május 1 tiszteletére, aminek neki is fogtunk, de csak május 8-10-re lesz készen.” Nem tudhatjuk, miképpen fogadták a rajoni felettesek, hogy a kövesi díszkapu nem a nemzetközi munkásmozgalom tiszteletére, hanem éppen a tőkés-földesúri rendszer legnagyobb ünnepére (a király születésnapjára) készült el, de úgy tűnik, nem ez a késedelem volt F. Mózes leváltásának az oka. A felmentését hírül hozó rajoni körlevél, az autoriter hatalomgyakorlás stílusának megfelelően, nem indokol, nem magyarázkodik, nem szól a döntéshez vezető körülményekről, hanem kijelent. Egy mondatban tájékoztatja harminckét, Udvarhely rajoni községi néptanács végrehajtó bizottságát: „Értesítsék a volt községi végrehajtó bizottsági elnököket és titkárokat, hogy állásukból 1952 évi július hó 6-ával fel lettek mentve.” F. Mózes odairja a körlevél bal felső sarkára, hogy „Tudomásul vettem”, és visszamegy gazdálkodni.

Itt érkeztünk el F. Mózes életútján a második, értelmezésre váró fordulathoz. Hogyan történhetett meg, hogy sem a félreállítása, sem a családi gazdaságára nehezedő beszolgáltatási kötelezettségek, amit ezekben az években megfogyatkozott családjával nehezen tudott teljesíteni, (két fia ekkor már elhagyta a falut – velük csakugyan nem csinált kollektívet később sem –, leánya

férjhez ment) nem tántorították el a párt vezette úton való haladás helyességébe vetett hitétől? Milyen indítékok, magatartásának milyen mozgóerői vezérelték újra hatalomközelbe? 1954-től ismét ott találjuk a képviselőtestületben, a munkás származású néptanácselnökök idején újra bekerül a Végrehajtó Bizottságba. Hozzászólásai, javaslatai, amelyeket a jegyzőkönyvekbe foglaltak, (talán daczból, rejtett szembenállásból?) több alkalommal is a „lentic” érdekképviselésében hangzanak el. 1954. március 26: „F. Mózes hozzászólásában ismerteti, hogy a dolgozók a beszolgáltatásoknak és az adófizetési kötelezettségeknek nem tudnak eleget tenni, ha a mérséklést a Rajoni Néptanács Községünkben nem engedélyezi. Javasolja, hogy a végrehajtó bizottság hasson oda, hogy a rajon a mérséklés iránti kéréseket hagyja jóvá.” (A családok legfontosabb pénzforrása ebben az időben a mérséklés és a mésszel való kereskedés volt.) A következő hónap elején a V.B. gyűlésen tárgyalják, hogy az előző évről a legeltetési taxákkal elmaradt gazdák állatait kiengedjék vagy ne a legelőre: „F. Mózes javasolja, hogy nézzük meg a kérdést olyan értelemben, hogy segítsünk a dolgozóknak a csordát engedjük ki és adjunk haladékos mindazoknak akik nem tudták lefizetni a taxájukat folyó hó 10-ig.”

A V.B. összetételében F. Mózes mellett még egy középparaszt volt, ők ketten gyakran egy álláspontot képviseltek, de a döntéseket ritkán sikerült befolyásolni: rendszerint a szegényparaszt V.B.-tagok és a hatalmi érdekeket képviselő vezetők alkalmi koalíciója kerekedett felül: „a pénzügyi utasítás alapján senkinek sem lehet kihajtani az állatát a taxa lefizetése nélkül”, hozzák meg szavazattöbbséggel a határozatot ez alkalommal is. Vajon lehet-e az F. Mózes hatalom iránti feltétlen lojalitását a fenti hozzászólásokban is tükröződő jóhiszemű naivitással magyarázni? Amikor újra változott a hatalmi taktika, és a suszterekből, ékszerészekből, borbélyokból verbuvált néptanácselnököket ismét helyi, alkalmasnak ítélt vezetőkre cserélte a hatalom, F. Mózes újra készenlétben állott: 1959-ben elfogadta, most kinevezés útján, a néptanácselnöki posztot. Az ő vezénylete alatt álló helyi kommunistáknak, a kiküldött elvtársak közreműködésével – akik mindig „megadták a

kellő segítséget” az éppen soros kollektáló, végrehajtó, meggyőző, stb. akciókban – sikerült végül az adóval, beszolgáltatásokkal meggyötört helyi gazdatársadalmat az utolsó pillanatban, 1962 januárjában a kollektív gazdálkodás útjára terelni.

F. Mózes írta alá elsőnek a belépési nyilatkozatot. A rajoni vezetők feltehetően hálásak voltak neki a szigorú és következetesen elvhű magatartásáért: tovább nem zaklatták, beosztását élete végéig meghagyták. Egy évvel halála előtt még részt vett egy tíz napos felkészítőn: „Emlék Homoród fürdőről... körülöttem az elnök kolegák és a lektorok akivel egy csoportban tanultunk”, írta az ezúttal is elkészült fényképre. A kommunista ideológia hirdette közösségi értékek elsődlegességébe vetett hitét haláláig nem tudta megingatni kisebbik fia sem, aki a hatvanas évek elején gyakran hazajött a faluba pihenőszabadságra, és beszélt neki a Brassó környéki állami és kollektív gazdaságokban megtapasztalt korrupcióról, megvesztegethetőségről, az államot minden adódó alkalommal meglopó vezetőkről: „Nem tudtam én apámmal megértetni sohasem, hogy milyen az élet, akármilyen okos volt, mert ezt verték volt a fejibe, ezt a kommunizmust, pedig ő százszázalékosan tisztába volt ezzel a rab étellel, mert amíg épített, hát sok vasat kellett a hátán hordjon, csak hogy mégse úgy látta a kommunizmust, ahogy valóban volt... S ilyenek, ilyen előrenéző emberek magyar vidéken nagyon sokan voltak, de viszont román vidéken nem. Én ismertem titkárokat, elnököket, azok már mind annyira voltak ettől a hittől, mind az ég a földtől, loptak mind a szarkák. Én akkor már dolgoztam volt erről-túl kollektíveknél, s láttam mi megy végbe. Nekem hiába mondott apám akármit, én láttam s tudtam, hogy a vezetők örökké csak azt lesték, hogy honnan tudnak maguknak valamit megmenteni, egyszer mindenik a saját érdekét nézte, loptak ahonnan lehetett, vagy tátották a szájukat a potyára, az ingyenre. Ez így ment lelegejétől a román vidéken, de a magyar vidéken nem annyira. De én ezt apámnak hiába mondtam, örökké vitánk volt, sohasem talált a beszéd közöttünk ezen a téren...”

F. Mózes erkölcsével nem fért össze az a vezetői viselkedésmód, amiről a fia beszélt. „Olyan becsületes ember volt, hogy olyant a faluba egyet sem ismerek... idejött, lovat vasaltatni akart menni s kért valamennyi pénzt, s én adtam neki, s huszönöt lejjel többet adtam, de én azt nem tudtam. Mikor hozta vissza neköm a pénzt, akkor az én uram állott a csürkapunál, s bójó s azt mondja: figyelj ide, huszönöt lejjel többet adtál nekem, s én nem akarom az embered előtt mondani, hogy téged azért szidjon, amikor a kovácsnál fizetni akartam, láttam, hogy többet adtál, s itt van... Na, ezt ki tette volna meg? Olyan becsületes ember volt, nem gazdagodott ő meg az elnökségiből, a lopásból... (elmondta egy szomszédasszonya, húsz évvel halála után). De adódtak helyzetek, amikor F. Mózes becsületességét, vagyis a személyközi kapcsolat-tartásban a viselkedés és a magatartás íratlan, a szóban forgó környezetben szokásos szabályait alárendelte a hatalom szempont-jainak. A terményadóban kirótt követeléseket szigorúan behajtot-ta, hiába fogta egy-egy bajbajutott gazda alázatos-könyörgőre a kérését, hogy könnyítenék terheit: „Tekintettel arra, hogy mint árván felnőtt gyermek megszoktam kicsi koromba az erdön a juhászorságot, sok nyomorúságos, hideg éjszakákon, gyenge és hiányos ruházkodás mellett iparkodtam arra, hogy minél jobb minőségű juhokat tenyészthessek és a szógasorsból kivergődhess-ek. Amennyiben soha senki munkája után nem éltem, saját munkámból tartom most is fenn hét tagú családom, a birtokom is nagyon kevés, szíveskedjenek az életrajzom átvizsgálása után elbírálni, és kuláknak való minősítem alól felmenteni...” A hasonló kérések nem találtak meghallgatásra sem a helyi, sem a rajoni hatalmasoknál, így a kulák megnevezésből következő hátrá-nyokat elszenvédőktől elvitték a padlásról a kolbászt, a tisztaszó-bából a varrógépet, s éjszaka borgőzös helyi kommunisták verték fel a családokat (az ilyen akciókban részt vett alanyunk is), hogy a másnapi közmunkára kiharancsolják. Hiába volt minden szépen felsorolt érv, a nehéz helyzet költői ábrázolása sem nyújtott védelmet. „Annyit szenvedtünk, mint az út a kerékvágástól”, mondja az egykori kulákfelmentést kérelmező családtagja, de a szenvedés

okozásában való részvétel F. Mózesnek és társainak nem jelentett becsületbeli kérdést, lelkiismereti ügyet, hanem kötelességteljesítést, az igaz ügy melletti elkötelezettség bizonyítását.

Meggyőződéses kommunistaként halt meg, e hitének szerves része volt ateizmusa is: „Mózes, imádkozzunk” – kérte felesége a kórházi ágyon utolsó napjaiban. Nem volt hajlandó: „csodálkozom, hogy annyi könyvet elolvastál életedbe, s mégis hiszel”, mondta a feleségének. De kommunista temetése – ahogy talán sokan elvárták volna – mégsem lett. Brassóból hazatérő fiai hallani sem akartak erről.

A történelem fintora, hogy amikor a faluban eljött a termelőszövetkezet felszámolásának ideje (1989 után), a fennmaradása mellett éppen a létrehozása ellen egykor legkeményebb szembenállást tanúsítók és utódaik kardoskodtak. F. Mózes temetésén a gyászszertartás alatt a templomkertben időző elvtársak közül pedig az újabb időkben egyesek buzgó templomba járó hívekké vedlettek. Ekkor mondta egy bölcs kövesi öregember, hogy „örökké vannak emberek, akikre minden kabát talál.”

Összefoglaló értelmezés

Megválaszolásra váró kérdésünk, hogy F. Mózes és társadalmi csoportja esetében milyen motivációk hatására fonódtak össze az én-identitás és a politikai elkötelezettségben tárgyiasuló kollektív identitástartalmak, miért működhetett társadalmi méretekben az új ideológia mindennapi gyakorlatukban, mint identitásbiztosító keret. Közismert, hogy már a kezdeti időktől létszámban jelentős társadalmi csoportok csatlakoztak a kommunista hatalom mellé. Írásunknak nem tárgya e jelenség részletezése, itt csak utalunk arra, hogy ha a társadalom-hatalom viszonyt olyan, ma is dokumentálható jelenségekből próbáljuk rekonstruálni, mint például a választásokon való részvétel és a választói magatartás, a tömeges lojalitás állapítható meg: a társadalom elsőprő fölénnyel szavaz az új hatalom opciói mellett. Itt nem térhetünk ki arra az elmélyültebb kutatásokat igénylő kérdéskörre, hogy az egyes társadalmi

csoportok magatartásmódjában mennyire eltérő motivációk működhetnek a lelkes együtt-haladók kételkedést, elbizonytalanodást nem ismerő hitétől a kényszerű társutasok passzív, beletörődő beállítódásáig. Elfogadva a szocializmus elemzőinek utólagos álláspontját, hogy a rendszer igazi mibenléte kezdetben nem volt átlátható, bennünket most a lokális társadalmi hierarchiában alullevő csoportok viszonyulásmódjának megértése foglalkoztat: mi volt a szociokulturális és személyi feltételrendszere az új hatalommal való csaknem feltétlen azonosulásnak e társadalmi kategória esetében.

A székelyföldi társadalomtörténettel foglalkozó kutatások e régió lokális társadalmainak múltjáról csak részben tárták fel – a közelmúltra vonatkozóan pedig még egyáltalán nem – a szóban forgó szociális színterek szigorú belső hierarchizáltságát. E mikrotársadalmi környezetben a helyi hierarchiában fent levők és az alullevők kapcsolataiban társadalmi határok, válaszfalak működtek. A fent levők a mindennapi érintkezésekben, a személyközi kapcsolattartásban kirekesztő gesztusaikkal fejezték ki elhatárolódásukat. Azok az interaktív-kommunikatív helyzetek, ahol a társadalmi pozíciók különbségeit szignifikáns megkülönböztetésekké alakítják a társadalmi szereplők, és sor kerül a szimbolikus határmegvonásra, az alullevők viszonyulásaiban társadalmi méretekben termelődik a kirekesztettség, a stigmatizáltság, a frusztráció életérzése. A legsúlyosabb leminősítés, amellyel az életben találkozhatunk, a stigma, következésképp természetes, hogy a kirekesztő gesztusok termelte frusztráció egy állandó kompenzációs igyekezetet generált az alullevő, felemelkedésre sikertelenül törekvő rétegekben. Amikor megjelent az új hatalmi beszédben a társadalmi egyenlőséget, igazságosságot hirdető, a múltat tagadó és fényes jövőt ígérő politikai-hatalmi diskurzus, ennek következménye az alullevők körében a hivatalosan intencionalizált értékek gyors, tömeges internalizálása volt. A politika által hirdetett új ideológia, amely a világértelmezést meghatározta, ennek a társadalmi csoportnak rohamosan hozta valóságközelbe azt, amire önerőből hiába törekedett: a társadalmi felemelkedést, sőt ennél

is többet: a hatalom és az uralom gyakorlásának lehetőségét azok fölött, akik eddig kirekesztették. Ha nem is lett minden faluban a tehénpásztorból néptanácselnök (mint a korszak jeles faluregényében), a helyi képviselőtestületek választásánál az érvényesített ideologikus szempontoknak alárendelt szelekciós technikák következményeként, e testületekbe olyan társadalmi kategóriák képviselői kerültek, akik addig ilyen mérvű felemelkedésről álmodni sem mertek. A helyi társadalom életébe diszkriminatív jellegű intézkedéseivel beavatkozó hatalmi akarat végrehajtásában a helyi megbízottakra háruló szerepkör – a hatalomgyakorlásban való részvétel – a hatalom mellé szegődöttékben a hatalom birtoklásának hamis illúzióját keltette. A korábbi stigmatizáltság és frusztráció helyett a hatalom-közelbe került új társadalmi osztály Max Weber szerint „a gyakorolt hatalom pusztá birtoklását élvezzi, vagy belső egyensúlya és önérzete táplálkozik abból a tudatból, hogy valamilyen ügy szolgálatával értelmet ad életének.” Ez az életérzés volt az új osztály legfontosabb belső jutalma a korábban elszenvedett társadalmi kirekesztettség, megbélyegzés és sérelmek után, „lehetőség a gyűlölet és a bosszúvágy, mindenekelőtt az irigykedő neheztelés kiélésére” (Weber 1989:81). Ha belelapozunk a korszak irodalmába, vagy meghallgatjuk azokat, akik részesei voltak a társadalom váratlanul gyors, tektonikus mozgásainak, hasonló jelentésű élményrétegekkel szembesülünk. Akkoriban egy társadalmi réteg életérzése volt, amit a korszak egyik novellahőséről mond az író: „ahogy körültekintett, úgy látta, hogy a nagy ég fényesebbé tágult fölötte, magasabb lett, s a falu megtelt örömmel és vidám kurjongatásokkal.”

F. Mózes elődeinek társadalmi lesüllyedése nem lehetett következmények nélkül alanyunk világfelfogására. Hogy a neki osztályrészül jutott társadalmi helyzetet egyfajta frusztrált állapotként élte meg, és felfele törekedett a szegényes-közepesek közül a „jó gazdák” közé, ezt a gyakorolt életstratégia mellett igazolja az a szimbolikus gesztus is, hogy nevéhez előszeretettel ragasztotta az egykori módos elődök vezetéknevét. Ez a felfele törekvés a méltánytalannak tartott helyzetből egy állandó bizonyítási kény-

szert generált. Másrészt magatartásmódját nem értelmezhetjük a hatalmi hierarchia különböző szintjein lévő intézmények között uralkodó viszonyrendtől, viszonyulásmódoktól függetlenül. Az intézményes szereposztásban való részvétele a szigorú alá, fölérendeltségi viszonyok elfogadását és érvényesítését követelte. Ez a magatartásmód egybeesett a szocializációban megtapasztalt és elsajátított kulturális mintákkal: a családban, a katonai szolgálatban ugyanezeket az alá-fölérendelődést szentesítő viszonyulás- és viselkedésformákat tanulta meg s majd juttatta érvényre a családi életében ő maga is. Ez a kapcsolattartási gyakorlat mint társadalmi tapasztalat azoknak a mikroszociális színtereknek a sajátossága volt, ahol F. Mózes megfordult. Egyéniségét, személyes alkatát ezek a társadalmi hatások formálták, intézményes szerepvállalásakor nem kellett új mintákat megtanulnia, csak az eddig ismereteket kiterjesztenie a helyi társadalomra. Cselekvéseiben megragadható gondolkodásmódja a társadalmi, kulturális és pszichológiai tényezők interakciójának komplexitásából áll össze. Mint a lokális társadalom egy tagja, nem téphette el végérvényesen a szociális kötelekeket sem, nem szakadhatott el a saját társadalmi csoporttól. A kérdésre, hogy vajon kinek a megbízottja volt F. Mózes, nehéz egyértelműen érvényes választ adni. Talán azt lehetne mondani, hogy az éppen aktuális helyzeti erőviszonyok függvényében a „fenti” követelések és a „lenti” ellenállások erőterében próbált egyensúlyozni. Vagyis a „lentiek” emlékezetében úgy maradt meg, mint szigorú kollektáló, beszolgáltatásokat, közmunkákat határidőre követelő vezető, míg felfele az alárendelt udvarias modorában, a realitásokat védekezésül olykor elkendőzni szándékozó, máskor nyíltan kimondó káder arcát mutatta. Vajon megfogalmazta-e magának világosan, hogy hite, az új ideológia terjesztette értékek melletti elkötelezettsége a társadalmi felemelkedés, a szimbolikus felülkerekedés eszköze is? Tudatában volt-e annak, hogy a politikai szféra kijelölte értelmezési mezőt és eljárásokat elfogadva saját társadalmi identitását is újraformálta? Ma már nem léphetünk be abba az időkeretbe, amelyben cselekvéseit elgondolta, döntéseit meghozta, ha látjuk is valamennyire, hogyan

fordította át a hatalmi diskurzust a helyi körülmények közé, tudati, tapasztalati életének „itt és most”-ját, az akkor működő értelem-összefüggéseket ma már aligha rekonstruálhatjuk. Az értelmező utód, helyzetéből következően, „egyszerre többet és kevesebbet lát, mint a cselekvők”, őt nem érintik a „cselekvők reményei és félelmei, hogy megértik-e egymást, elérik-e céljaikat...” (Schütz 1984:204). Mindazok a „nyomok és jelek”, amelyek elérhetők a mai értelmezőnek, a múltbeli valóságról szóló, akkori vagy későbbi konstrukciók. Ismeretes, hogy a valóságról általában – számos okból kifolyólag – annak megélői torzított, csak részleteiben reális képet közvetítenek. Ezekből kénytelen a mai értelmező megalkotni a saját konstrukcióit, miközben tudja, hogy az egykori eseményeket körülvevő értelmezési teret a maga komplexitásában újrate-remteni reménytelen vállalkozás. Ki-ki újabb és újabb kísérleteket tehet, újabb és újabb lépésekben közelíthet az egészében soha nem rekonstruálható valóság felé.

Irodalom

Geertz, Clifford 1994

Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások. Századvég Kiadó. Budapest.

Schütz, Alfred – Luckmann, Thomas 1984

A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat. Budapest.

Weber, Max 1989

A politika mint hivatás. Medvetánc Füzetek. Budapest.